

УДК:577.4+614.7:615.9+612.014.482/483:575.8

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ЕКОЛОГІЇ ЛЮДИНИ

Дуднікова І.І. (м. Київ)

Анотації

В статті дається аналіз сутності нової парадигми екології людини, яка виокремлюється як новий науковий напрямок всередині філософії екології; аналізуються проблеми екології людини, яка фокусує у собі всі взаємовідносини суспільства і природи, екології і людини; сутнісне визначення і характеристика соціально-філософського дискурсу екології людини у зарубіжному і вітчизняному контекстах.

The analysis of essence of new paradigm of ecology of man, which is selected as new scientific direction into philosophy of ecology, is given in the article; the problems of ecology of man, which focuses in itself all mutual relations of society and nature, ecology and man, are analyzed; essence determination and description of social-philosophical discourse of ecology of man in foreign and domestic contexts are given.

Ключові слова

ЕКОЛОГІЯ ЛЮДИНИ, ЕКОЛОГІЯ, ГЛОБАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ, АУТЕКОЛОГІЯ, ДЕМЕКОЛОГІЯ, СІНЕКОЛОГІЯ, ЛЮДИНА, СЕРЕДОВИЩЕ, ЯКІСТЬ ЖИТТЯ, ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА, ЕКОЛОГІЧНИЙ СВІТОГЛЯД, ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

Вступ

Актуальність дослідження **екології людини** потребує вирішення глобальних проблем людства та переходу до екології людини як багаторівневої і багатоаспектної діяльності: від зміни у світових екологічних та економічних системах до зміни ціннісно-нормативних та мотиваційних установлень людини.

Першочергово поняття «**екологія**» було введено в науковий обіг у 1870 рр. Е.Геккелем і символізувало собою біологічну науку. Подальші екологічні розвідки характеризувалися переходом від вивчення поведінки та умов життя окремого організму до вивчення спільнот, від статичності до динаміки, від органічного спектру факторів середовища до більш загального, від безпосередніх впливів до опосередковано-віддалених, тобто від екології окремих осіб (**аутекологія**) до екології популяцій (**демекологія**) та екологія біоценозів (**сінекологія**).

Мета статті:

- проаналізувати умови виникнення нової науки екології людини та її взаємозв'язок з іншими науками;
- обґрунтувати сутність і значення нового наукового напрямку екологія людини, що розвивається в умовах глобалізації;

- визначити основні характеристики екології людини в зарубіжному і вітчизняному науковому дискурсах;
- розкрити сутність глобального рівня екології людини в сучасну епоху.

Обговорення проблеми

В процесі поступового осмислення взаємозв'язку суспільства і природи, людини і біосфери відбувається трансформація предмета екології і диференціація екологічних знань та його характеристика з точки зору різних аспектів – соціологічного, психологічного, юридичного, економічного, геополітичного та інших, кожен із яких поглиблює дану науку. Відповідно до різних підходів створюються і різні дисципліни: природокористування, ресурсологія, соціально-економічна екологія, соціально-географічна екологія, інженерна екологія, математична екологія, прикладна екологія, конструктивна екологія та інші. У більш широкому контексті теоретико-концептуальні підходи екології людини вибудовували підставники такої потужної течії, як географії людини (Е.Мертон), вчення про біосферу і ноосферу як нового погляду щодо захисту від наслідків промислово-соціальної діяльності людини (В.Вернадський); етичної обумовленості екології «благоговіння перед життям» (А.Швейцер), етики природи (О.Леопольд); космічної етики (К.Цюлковський); концепції креативної моделі людини (Х.Ортега-і-Гассет).

Проте особливо виокремлюються напрямки, що вивчають екологію людини, включаючи соціальну екологію та глобальну екологію. На думку багатьох авторів, глобальна екологія вивчає взаємозв'язок людства з біосферою, соціальна екологія – відносини різних класів та груп до природного середовища, а екологія людини – взаємовідносини індивідуума та середовища проживання. Соціальна екологія, отже, знаходиться ближче до соціології, чим природознавство, а екологія людини ближче до медицини, чим соціальна, тим більше глобальна екологія. В країнах Західної Європи та США екологія людини розуміється як напрямок дослідження, в якому людина розкривається переважно з санітарно-медичних позицій як окремий представник *Homo sapiens*.

Проте у вітчизняній парадигмі екології людини імовірно й по-іншому трактувати предмет даного напрямку, в основі якого відносини людини й природного середовища. Слід йти не екстенсивним шляхом, шляхом збільшення, чи зменшення «розмірів» самого носія екологічних відносин, і цим розділяти ті чи інші науки, а приймати за висхідне будь-який рівень організації живого і відповідно вибудовувати ряд предметних сфер пізнання у залежності від кількісно-якісної повноти охоплення та інтенсивності проникнення в сутність процесу. В той же час слід відмітити, що екстенсивний і інтенсивний підходи мають як свої переваги, так і недоліки. Все це залежить від того, як розуміти сам феномен людини. По природі своїй він розвиваюча цілісність, єдність

біологічного, соціального і душевно-духовного. При такому погляді екологія людини – це дослідження відносин і зв'язків індивіда з природним, техногенним і соціокультурним середовищем, тобто вивчення самого широкого дослідження суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних взаємовпливів.

Екологія людини зорієнтована на виявлення позитивних і негативних параметрів середовища проживання людини як у соціальних, так і в біотехносферних умовах не тільки для попередження і подолання негативних наслідків, не тільки для найбільш адекватної адаптації до середовища, проте головною спонукальною метою має досягнення стану «повного фізичного, душевного, соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб чи фізичних дефектів». В парадигмі екології людини подібні аспекти «людина-природа» конкретно акцентують увагу на тому, в якому ракурсі, в якому об'ємі вони відтворюються, так як від них залежить і масштаб екологічних відносин. Тому **глобальний рівень вивчення екології людини** все ж таки можливий, так як йому властивий максимально можливий облік і синтез всіх факторів і детермінант (абіотичних, біотичних, антропогенних, соціотехногенних, культурно-духовних тощо). Більше того, вузький підхід фіксує тільки певний масштаб таких взаємодій і взаємовпливів, і відповідно до виокремленого аспекту називається та чи інша сфера знань.

Все сходиться саме на людині, і тому екологія людини – інтегроване знання, яке безперервно пов'язане з морально-естетичними цінностями, які формують активну життєву позицію і нову відповідальність, які так необхідні у наш кризовий час. Якщо **якість життя** – оптимальне поєднання здоров'я, відпочинку, професійного і соціального зростання, захисту громадянських прав і свобод, чистого природного середовища, то воно в Україні по своїм основним параметрам і для більшості населення погіршилося. Це свідчить про зниження індексу розвитку людського потенціалу, про загрозу втрати антропної ідентичності. Існуюча ситуація в духовній сфері суспільства знову наблизила нашу країну до стану біфуркації:

- протиставлення поколінь («старі - нові українці»);
- переважання в електронних засобах масової інформації і пресі сюжетів насильства, безумства, сексуальних відхилень та аномалій, що підсилює ситуацію страху і тривоги;
- формування стандартів споживацтва і очікувань, нездійсненність яких породжує деструктивні форми поведінки і свідомості;
- культивування про життя як про шоу, яке не потребує від особистості серйозних роздумів і власних зусиль;
- нав'язування Україні іміджу нецивілізованої країни з усією сукупністю проблем, що потребують системних реформ;
- упровадження через масову культуру західних зразків життя як єдино універсальних і найкращих.

Екологічна парадигма як науковий конструкт описує і пояснює нову соціальну реальність, тобто реальність соціальних криз, змін ціннісних орієнтацій суспільства, включає соціокультурну проблематику. На мою думку, екологічна парадигма протиставляється модерністському механістичному світогляду, і в основі екологічного світогляду **органістичний світогляд, що вимагає занурення у загальнокультурний і загальноцивілізаційний контекст**. Сьогодні екологічна парадигма охоплює складну систему суспільних рефлексій і світоглядно-філософських настанов у форматі **«людина –природа»**. Проте сьогодні у нашому кризовому соціумі XXI столітті маємо багато фактів, які свідчать про **феномени дегуманізації, тобто «розлюднення» людських відносин, які потребують дійсно людського виміру, так як вони детерміновані соціально, культурно, біологічно, антропологічно**.

Це і проблеми:

- етичні межі трансформації людської тілесності (допустимі перетворення людського тіла з позиції етики);
- проблеми генної інженерії;
- етичні виміри клонування людини (моральна оцінка відтворення людини методами генної інженерії);
- торгівля людськими ембріонами;
- соціальні патології в суспільстві (злочинність, наркоманія, алкоголізм);
- нові види зброї, які можуть поставити силу природи на свою службу;
- це і нанотехнології, які проникають в усі сфери людської діяльності;
- це і віртуальне існування людини у віртуальному соціумі;
- це і екологічний расизм (нерівномірне розповсюдження екологічно шкідливих речовин) і терористичні загрози; це і скандальна вакцинація школярів;
- це і екологічні катастрофи, пов'язані з людським фактором, і екзистенційні ризики, пов'язані із незабезпеченістю «бути» чи «існувати» у цьому світі;
- і гіпертрофована політична прагматика; і багато чого іншого, що загрожує людському існуванню;
- це і екологічна криза, яка привела вже до екологічної катастрофи;
- це глобальні проблеми людства, до яких відноситься криза між людиною і природою.

Вирішити ці проблеми може тільки **багатовимірна людина**, творча, креативна людина, яка здатна виробити адекватні методи, щоб протистояти різноманітним загрозам людської екзистенції та формування нового екологічного світогляду, що потребує зміни парадигм. **Формування екологічного світогляду включає:**

- 1) екологічне знання (свідомість);
- 2) діяльнісні екологічні установки, які реалізуються у тому чи іншому **відношенні до природи;**

3) відповідні навички раціонального природокористування. Екологічний світогляд – це єдність екологічного знання, культури і екологічної діяльності. На мою думку, у ВНЗ слід вводити такі дисципліни, як «Екологічна філософія», «Екополітологія», «Екоінформатика». Сьогодні потрібні цивілізаційні виміри моральності, пов'язаних із збереженням людської ідентичності.

Глобальні проблеми сучасності, які впливають на екологію людини, – це складні системи взаємопов'язаних проблем, що стоять перед людством і окремою людиною і загострюються у другій половині ХХ століття. Поряд з терміном «глобальні проблеми» в науковій літературі використовуються й інші: глобальні проблеми людства, глобальні проблеми цивілізації, глобальні проблеми соціального прогресу, глобальні проблеми НТР, глобальні проблеми сучасної епохи, світові економічні проблеми, глобальні проблеми сучасності, суперглобальні проблеми, адитивні і неадитивні глобальні проблеми, загальнолюдські, планетарні, універсальні, загальносвітові та інші проблеми. В теоретичному плані глобальні проблеми розглядаються як теоретичні визначення задач, що витікають із фіксованих суперечностей глобального масштабу. Суб'єктом глобальних проблем виступає людство в цілому та окрема людина. Існування глобальних проблем визначається історичним розвитком людської спільноти.

Онтологічний аспект визначення глобальних проблем людства пов'язаний з найбільш широкими категоріями. Глобальні проблеми людства – це проблеми, що виникають із протиріч соціальної форми руху і умов їх цілісного буття, існуючих в єдиному просторово-часовому континуумі. Загострення протиріч, неможливість вирішення їх в рамках даної єдності приводить до руйнації цієї просторово-часової цілісності та до знищення соціальної форми руху. Планетарні масштаби процесу інтернаціоналізації в умовах екстенсивного розвитку виробництва і протиборства політичних систем привели до виникнення загрози ядерного знищення, екологічної катастрофи тощо. Перед всіма країнами та народами стає питання про відношення до глобальних проблем та їх участі у знятті гостроти суперечностей, що лежать в основі глобальних проблем сучасності. Нині успіх соціального і економічного розвитку став визначатися не тільки ефективністю функціонування суспільного організму в національних (регіональних) рамках, але і взаємодією країн світової спільноти.

Глобальні проблеми розгортаються під впливом політичних, економічних і соціокультурних суперечностей, що здійснюються у форматі зростаючих суперечностей глобального масштабу, які накладають конкретні обмеження на характер і форми суперництва різних країн, суспільних і культурних систем, політичних і воєнних блоків і вимагають їх співпраці. Всі глобальні проблеми являють собою природний чи соціоприродний феномен, знаходяться у взаємозв'язку

одна з одною і носять комплексний характер. Розуміння сутності, значення і шляхів вирішення глобальних проблем слід розкривати лише в результаті комплексних міждисциплінарних досліджень та загальними зусиллями представників як суспільних, так і природничих наук. Для розвитку теорії і практики глобальних проблем сучасності велику роль відіграють праці Б.Рассела, О.Хакслі, Дж. Оруела, Тейяр де Шардена, В.Вернадського, І.Валлерстайна (теорії ноосфери, еволюції світового господарства, Римського клубу, альтернативістики, глобалістики), що сприяють їх ефективному вирішенню.

Потреба в екосистемному підході до вивчення глобальних проблем вперше була розроблена на початку 1980-х рр., але формально цей підхід до вирішення глобальних проблем сучасності був проголошений на самміті в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Ця проблема трактувалася як стратегія інтегрованого управління земельними, водними і тваринними ресурсами, яка сприяє збереженню, а також стійкому і справедливому використанню природних ресурсів в інтересах людини. Екосистемний підхід заснований на використанні відповідних різних методів, які враховують різні рівні біологічної організації, їх структуру, процеси, функції і взаємодію між організмами і оточуючим середовищем. Саме тому в умовах глобалізації необхідно розробити управління природними ресурсами і процесом прийняття рішень, пов'язуючи взаємозв'язок соціальної системи з екосистемою, для чого необхідно збалансоване природокористування, в основі якого було б екобезпечне існування людини в глобалізованому світі.

Збалансоване природокористування - це такий процес взаємодії суспільства з довкіллям, людини з природою, при якому досягається оптимальне співвідношення між господарською діяльністю суспільства, забезпеченням матеріальних і духовних потреб населення та підтримання якісного стану природного середовища. Саме тому головним завданням вирішення глобальних проблем сучасності є регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства, забезпечення індивідуального середовища окремої людини. Так, в багатьох регіонах України, особливо в Запорізькій, Донецькій а інших областях домінують природомісткі галузі промисловості та з ресурсо- і енергоємними технологіями. Інтенсивне використання природних ресурсів протягом багатьох років призвело до накопичення дисбалансів в екологічній сфері, що негативно впливає на людину. Існуючий рівень забруднення довкілля не відповідає сучасним вимогам до середовища проживання людини.

Така екологічна ситуація вимагала та продовжує вимагати нових підходів до її поліпшення шляхом наближення економіки та екології до вимог єдиної економічної системи, переходу до системного методу вивчення екологічних проблем, раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища на підставі аналізу сукупності економічних, науково-технічних та соціальних питань. Збалансоване господарювання в межах підтриманої здатності екосистем передбачає пріоритет регіональної систем и управління, яка має використовувати професійний підхід галузевої системи управління. Головним фактором збалансованого природокористування стає структурна перебудова економіки за рахунок прискорення розвитку високотехнологічних та маловідхідних галузей.

У концепції філософії екології людини акумулюються питання, пов'язані з подоланням глобальних проблем сучасності, організацією всього соціуму та формуванням його норм, що управляють колективною та індивідуальною поведінкою; формуванням екобезпечного поступу людства. Позитивним моментом концепції філософії екології людини є те, що вона поєднана зі сталим розвитком людства, без якого неможливий екобезпечний поступ людства. Зокрема, поняття екологічної безпеки ставить на порядок денний питання **суверенітету** держави як фундаментального принципу, покладеного в основу глобальних екологічних змін, в яких знаходиться людина. Поняття екобезпеки включає ціну та зиск різних індивідуальних, місцевих, національних, міжнародних напрямків діяльності держав в глобалізованому і непередбачуваному світі.

Велику увагу для формування концепції екології людини слід приділити і тому, як слід захистити такі ресурси, як атмосфера, океани, Антарктида, генетична різноманітність. Поняття **екобезпеки** слід аналізувати у форматі **міждисциплінарного простору**, не залишаючи в стороні культурологічні, соціальні, політичні аспекти, зокрема включивши до аналізу концепцію техногуманітарного балансу, без якого неможливо здійснення концепції екобезпечного поступу як всього людства, так і окремої людини. В той же час методологічну базу дослідження екології людини становить енвайронменталізм, направлений на критику модерну, крайнього антропоцентризму, відношення до природи як машини. В той же час практичне значення концепції екології людини заключається у впровадженні в початковий процес таких дисциплін, як екофілософія, екополітологія, глобальна філософія, глобальна соціологія, екологія людини, екологія (яка вивчає еколого-економічні системи), екологія соціальна, екологія прикладна, глибинна екологія та інші. Не слід забувати, що ЮНЕСКО та Програми ООН з охорони оточуючого середовища екологічну освіту розглядають в якості найважливішого засобу гармонізації людини і природи.

Таким чином, концепція **екології людини** передбачає вивчення людини не тільки як тілесної чи соціальної істоти, але і як душевно-духовної, що дозволяє глибоко розкрити природу людини та її сутність у складному комплексі взаємодії із плінним середовищем, що стрімко змінюється в епоху глобалізації.

Висновки

Межа ХХ і ХХІ століття характеризується глибинними економічними та соціальними змінами, які відбуваються у світі повсюдно, переходом від одного типу цивілізації, сформованого ще в епоху Ренесансу, до іншого, пов'язаного з широким входженням у повсякденну людську екзистенцію найновіших, у тому числі інформаційних, технологій (тут істотно, що інформація слугує кодом постіндустріального суспільства). На наших очах руйнуються системи цінностей, які раніше цементували суспільство та її членів, з'являється нове суспільство із блоків старих, часто архаїчних і декадентських соціумів, причому їм властива невизначеність і складність. Одна із доповідей Римському клубу, підготовлена ще А.Кінгом і В.Шнайдером, такі зміни назвала як **«першу глобальну революцію»**, яка формується під впливом геостратегічних потрясінь, соціальних, технологічних, культурних та етнічних факторів, співіснування яких веде до поглиблення суперечностей між природою і людиною. Все це актуалізує проблеми екології людини, яка є системоутворюючим фактором цивілізованого розвитку суспільства. Саме в умовах глобальної революції, на зламі цивілізацій, відбувається «висвітлення» феномена людини та його взаємовідносин з природою, розкриття єдності людини з природою. Подолання глобальних проблем людства повинно привести до переосмислення стилю і способів, технології й загальної практики свого ставлення до природи, оточуючого середовища загалом, до пошуку нової філософії життєдіяльності людства, гармонізації взаємостосунків і взаємодії суспільства і природи, людини і культури, народу і довкілля. Проблема пошуку нової філософії екології людини вийшла за межі людського соціуму й актуалізувалась як планетарна, вселюдська проблема ХХІ століття.

Перспективи подальших досліджень:

- формування сучасної концепції філософії екології людини, в центрі якої суперечності екзистенціального і природного буття;
- формування концепції людських вимірів глобальних екологічних змін та участь у них людини.

Джерела

1. Джекобсон Х.К., Прайс М.Ф. Система исследований человеческих измерений глобальных экологических изменений. - Пер. с англ. - М.: ИНИОН, 1992. - 70 с.
2. Поликарпов В.С., Поликарпова В.А. Феномен человека – вчера и завтра. - Ростов-на-Дону, Издательство «Феникс», 1996. - 576 с.
3. Семенюк Н.В. Екологія людини: навчальний посібник. - Хмельницький: ТУП, 2002. - 171 с

Стаття надійшла 10.04.2009 р.